

**СПІВВІДНОШЕННЯ ТАКИХ ПРАВОВИХ КОНСТРУКЦІЙ
ЯК «ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО
ОБОВ'ЯЗКУ» ТА «ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НЕВИКОНАННЯ
ЧИ НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ СУБ'ЄКТИВНОГО ЦИВІЛЬНОГО ОБОВ'ЯЗКУ»**

**THE CORRELATION OF SUCH LEGAL STRUCTURES AS „MEANS OF ENSURING
THE FULFILLMENT OF SUBJECTIVE CIVIL DUTY” AND „CIVIL LIABILITY
FOR NON-FULFILLMENT OR IMPROPER PERFORMANCE OF SUBJECTIVE CIVIL LIABILITY”**

Цибань А.А.,

*аспірант кафедри цивільно-правових дисциплін
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

У статті проаналізовано поняття засобу забезпечення виконання суб'єктивного цивільного обов'язку. Досліджено співвідношення засобів забезпечення виконання зобов'язань із мірами цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання суб'єктивного цивільного обов'язку. Проведено розмежування між досліджуваними категоріями для усунення прогалів у правозастосовній практиці.

Ключові слова: засоби забезпечення виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, засоби забезпечення виконання зобов'язань, міра цивільно-правової відповідальності.

В статье проанализировано понятие средств обеспечения исполнения субъективной гражданской обязанности. Исследовано соотношение способов обеспечения исполнения обязательств с мерами гражданско-правовой ответственности за неисполнение или ненадлежащее исполнение субъективной гражданской обязанности. Проведено разграничение между исследуемыми категориями для устранения пробелов в правоприменительной практике.

Ключевые слова: средства обеспечения исполнения субъективной гражданской обязанности, способы обеспечения исполнения обязательств, мера гражданско-правовой ответственности.

The article analyzes the concept of means of ensuring the fulfillment of subjective civil duty. The correlation between means of ensuring fulfillment of obligations and the measures of civil liability for failure to perform or improper performance of subjective civil liability is investigated. A distinction has been made between the categories under investigation in order to eliminate gaps in law enforcement practice.

Key words: means of ensuring the fulfillment of subjective civil duty, means of ensuring the fulfillment of obligations, measure of civil liability.

Постановка проблеми. Домовленість сторін та законодавчо закріплений порядок реалізації цивільних прав та виконання цивільних обов'язків є лише формою того, як має відбуватись певний процес, за допомогою яких кожен зможе отримати те, що було передбачено цивільно-правовими відносинами, які виникли між сторонами. Так, з'являється питання стимулу для особи, на яку покладений обов'язок, щодо застосування певного типу поведінки для досягнення кінцевого та бажаного результату.

Ступінь опрацювання питання. Варто зазначити, що окремим аспектам правової природи суб'єктивного цивільного обов'язку, у тому числі засобам забезпечення виконання зобов'язань та відповідальності за невиконання чи неналежне виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, приділяли увагу наступні науковці-цивілісти: О.С. Іоффе, С.С. Алексєєв, І.Й. Пучковська, С.Н. Приступа та інші. Проте, у цивілістичній доктрині відсутній єдиний науковий підхід до питання співвідношення таких правових конструкцій як «засоби забезпечення виконання суб'єктивного цивільного обов'язку» та «цивільно-правова відповідальність за невиконання чи неналежне виконання суб'єктивного цивільного обов'язку».

Отже, **метою статті** є аналіз поняття засобу забезпечення виконання суб'єктивного цивільного обов'язку та вивчення співвідношення засобів забезпечення виконання зобов'язань мірами цивільно-правової відповідальності за невиконання чи неналежне виконання суб'єктивного цивільного обов'язку.

Виклад основного матеріалу. У цивільному законодавстві, а саме у ч. 3 ст. 14 ЦК України, зазначається, що виконання суб'єктивних цивільних обов'язків забезпечується засобами заохочення та відповідальністю, які встановлені договором або актом цивільного законодавства [1]. Аналіз даної норми дав можливість дійти висновку про те, що засоби забезпечення виконання суб'єктивного

цивільного обов'язку можуть мати як позитивний, так і негативний характер. Так, позитивні засоби, повинні передбачати певні пільги та привілеї (засоби заохочення), а негативні – можливість настання певних негативних наслідків для особи, яка виступає носієм суб'єктивного цивільного обов'язку (цивільно-правова відповідальність). Такі негативні наслідки застосовуються примусово та гарантуються з боку держави.

Основним призначенням засобів забезпечення суб'єктивного цивільного обов'язку є стимулювання особи, яка виступає носієм такого обов'язку, до здійснення нею конкретної та необхідної поведінки для задоволення законних потреб та інтересів особи, яка наділена правом вимоги такої поведінки.

З огляду на зазначену правову норму засоби забезпечення виконання суб'єктивного цивільного обов'язку є спеціальними заходами позитивного та негативного характеру, які виконують гарантійну функцію, спрямовані на стимулювання особи-носія цивільного обов'язку, щодо належного його виконання та мають додатковий характер щодо змісту цивільного правовідношення.

Слушним є зауваження щодо засобів забезпечення суб'єктивного цивільного обов'язку, відповідно до якого «такі засоби заохочення можуть передбачатися договором у вигляді додаткової винагороди, пільгових умов виконання цивільних обов'язків, або як засіб цивільно-правової відповідальності за допомогою відповідних санкцій (штраф, способи забезпечення виконання зобов'язання тощо)» [1]. Тобто, з огляду на вищевказане, цивільно-правова відповідальність, як і засоби забезпечення виконання зобов'язань, є лише одними з елементів комплексу засобів забезпечення виконання цивільних обов'язків.

Крім того, при співвідношенні досліджуваних правових явищ варто вказати на те, що цивільно-правова відповідальність за невиконання чи неналежне виконання

суб'єктивного цивільного обов'язку може бути пов'язана з іншими елементами засобів забезпечення виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, такими як засоби забезпечення виконання зобов'язань.

Радянський цивіліст О.С. Іоффе пропонував розмежовувати види забезпечення зобов'язань на такі, що є мірами цивільно-правової відповідальності, та такі, що ними не виступають [6, с. 156]. З даним твердженням цивіліста важко не погодитись, але пропонуємо розглянути співвідношення засобів забезпечення виконання зобов'язань із мірами цивільно-правової відповідальності саме через призму суб'єктивного цивільного обов'язку.

Так, вітчизняний цивіліст І.Й. Пучковська зазначає, що засобами забезпечення виконання зобов'язань, як елементом засобів забезпечення суб'єктивного цивільного обов'язку, є «спеціальні заходи, що стимулюють боржника до належного виконання зобов'язання та забезпечують захист майнових інтересів кредитора на випадок порушення зобов'язання боржником». Проте, науковець акцентує увагу на тому, що ці заходи, у порівнянні з відшкодуванням шкоди та іншими формами цивільно-правової відповідальності, застосовуються далеко не кожного разу при невиконанні чи неналежному виконанні зобов'язань, а лише щодо тих зобов'язань, для забезпечення яких вони спеціально були встановлені законом або за домовленістю сторін, і тому є додатковими забезпечувальними заходами [3, с. 52]. Втім, вказане стосується саме зобов'язальних правовідносин, а тому стосовно засобів забезпечення суб'єктивного цивільного обов'язку вони є вужчими, та співвідносяться як частина і ціле, а, отже, вести мову про їх ідентичність не доцільно.

У свою чергу, цивільно-правова відповідальність – це покладення на носія суб'єктивного цивільного обов'язку, заснованих на законі негативних правових наслідків, які позначаються у позбавленні його конкретних прав, чи у заміні невиконаного обов'язку новим, чи у приєднанні до невиконаного обов'язку нового додаткового у разі невиконання чи неналежного виконання цивільного обов'язку [4, с. 302]. Тобто цивільно-правовою відповідальністю є юридичні наслідки негативного характеру, що пов'язані з порушенням суб'єктивних цивільних прав другої сторони правовідношення шляхом невиконання чи неналежного виконання суб'єктивного цивільного обов'язку.

Однак цивільно-правову відповідальність за невиконання суб'єктивного цивільного обов'язку не слід отожднювати із самою санкцією, яка міститься у правовій нормі за невиконання чи неналежне виконання цивільного обов'язку, оскільки не кожна санкція, яка встановлюється законодавством у разі порушення зобов'язання, є реалізацією цивільної відповідальності. Таким прикладом є незаконне володіння річчю. Так, згідно ст. 620 ЦК України у разі невиконання боржником обов'язку передати кредиторі у власність або у користування річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання. Кредитор втрачає право на витребування у боржника речі, визначеної індивідуальними ознаками, у разі, якщо ця річ вже передана третій особі у власність або у користування. Якщо річ, визначену індивідуальними ознаками, ще не передано, переважне право на її одержання має той з кредиторів, зобов'язання на користь якого виникло раніше, а коли це неможливо визначити, кредитор, який першим пред'явив позов [1]. Тобто, якщо боржник не виконав обов'язку передати у власність або у користування індивідуально визначену річ, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання. Дана санкція не має ознак відповідальності, тому що примусовий характер носять ті дії боржника, які він мав би виконати у силу покладеного на нього цивільного обов'язку.

Таким чином, варто зазначити, що цивільно-правову відповідальність за невиконання чи неналежне виконання суб'єктивного цивільного обов'язку слід відрізнити від самої санкції, яка може проявлятися через державний примус при застосуванні цивільно-правової відповідальності.

Так, заходами цивільно-правової відповідальності є також втрата завдатку однією стороною або повернення його у подвійному розмірі другою стороною. Завдатком визнається грошова сума, що видається однією з договірних сторін у рахунок належних з неї за договором платежів другій стороні на підтвердження укладення договору і забезпечення його виконання. Якщо за невиконання договору відповідальною є сторона, яка заплатила завдаток, то він залишається у другій стороні. Коли ж відповідальною за невиконання договору є сторона, яка отримала завдаток, вона мусить заплатити іншій стороні подвійну суму завдатку (ст. 571 ЦК України) [1].

Цивільно-правова відповідальність за невиконання чи неналежне виконання суб'єктивного цивільного обов'язку породжує настання різноманітного спектра негативних правових наслідків, а тому цивільно-правова відповідальність акумулює такі негативні наслідки та виконує забезпечувальну та гарантійну роль під загрозою їх виникнення та застосування для сторін правовідношення.

Відповідно до думки, зазначеної у науково-практичному коментарі до ч. 3 ст. 14 ЦК України, виконання цивільних обов'язків у правовідношенні частіше стимулюється за допомогою заходів відповідальності або інших засобів «негативного впливу» на зобов'язану особу, що одночасно мають на меті захист інтересів управомоченої особи [2]. Тобто за своєю правовою природою засоби забезпечення виконання зобов'язань у системі засобів забезпечення виконання суб'єктивного цивільного обов'язку відносяться до заходів, у випадку застосування яких настане цивільно-правова відповідальність.

Проте, не прив'язуючись до даної правової норми, варто сказати, що сутність та призначення заходів цивільно-правової відповідальності, як і засобів забезпечення виконання зобов'язань, характеризуються схожими особливостями. Так, невиконання окремого цивільного обов'язку, що спричиняє невиконання належним чином самого зобов'язання, породжує настання негативно-правових наслідків як в одному, так і в іншому випадку. Крім того, заходів цивільної відповідальності, як і засоби забезпечення зобов'язань, охороняють законні інтереси, що проявляється у можливості відшкодування збитків та можливості звернути стягнення на майно, яким забезпечено виконання зобов'язання. Попри це, варто звернути увагу на характер правовідносин у разі застосування заходів цивільно-правової відповідальності та засобів забезпечення виконання зобов'язань. Так, правовідносини, в яких відбувається застосування засобів забезпечення виконання зобов'язань, мають акцесорний характер, що проявляється у їх додатковості до основного правовідношення у той час як застосування заходів цивільної відповідальності можливе у разі невиконання чи неналежного виконання цивільних обов'язків. Крім того, застосування заходів цивільно-правової відповідальності відбувається на підставі закону, у той час як засоби забезпечення, у своїй більшості, є результатом домовленості між сторонами в умовах договорів.

Однак, беручи до уваги зазначені відмінності, не можна оминути увагою запропонованого твердження І.Й. Пучковської щодо реалізації засобів забезпечення виконання зобов'язань, яка стає можливою лише після того, як було порушено договір. Крім того, вищевказаний цивіліст стверджує, що саме завдяки інституту засобів забезпечення виконання зобов'язань відбувається гарантування кредитору виконання зобов'язання та виконання договору у цілому. Таке гарантування відбувається шляхом належного здійснення стимулюючого впливу на боржника, або шляхом

захисту порушених прав кредитора за рахунок спеціально створеного джерела виконання порушеного зобов'язання, що саме дає змогу зробити висновок науковцю про єдине призначення засобів забезпечення виконання зобов'язання з заходами цивільно-правової відповідальності, але з певними особливостями перших щодо здійснення захисної функції [5, с. 29]. Більше того, такий вид як неустойка, на думку І.Й. Пучковської, взагалі не є засобом забезпечення виконання зобов'язань через те, що «неустойці притаманні всі риси цивільно-правової відповідальності, і, одночасно, у неї відсутня визначальна риса видів забезпечення виконання зобов'язань», яка полягає у наявності джерела виконання порушеного зобов'язання, за рахунок якого кредитор у порядку захисту своїх прав отримає задоволення вимоги, викликаній порушенням забезпеченого зобов'язання [5, с. 30].

За своїм змістом, хоча законодавець цього у правовій нормі не визначає, засоби забезпечення виконання зобов'язань є засобами захисту прав кредитора поряд із заходами цивільно-правової відповідальності, оскільки саме завдяки механізму дії цих засобів здійснюється захист правових вимог кредитора за рахунок певного предмета, визначеного у конкретному засобі забезпечення виконання.

Однак дані категорії не слід отождествлювати, оскільки вони є різними за своєю правовою природою. Так, засоби забезпечення виконання зобов'язань, у разі їх наявності у відносинах між суб'єктами, існують поряд із суб'єктивним цивільним обов'язком у правовідношенні, завдяки яким відбувається додаткове стимулювання до належного виконання такого цивільного обов'язку, у той час як міри цивільно-правової відповідальності застосовуються у разі порушення законних прав та інтересів, що дає

підстави говорити про відсутність у таких мірах додаткового характеру щодо основного зобов'язання.

Крім того, варто зазначити, що заходи цивільно-правової відповідальності та засоби забезпечення виконання зобов'язання можуть існувати незалежно один від одного, що ставить під сумнів ідентичність даних правових явищ. На підтвердження зазначеного пропонуємо взяти до уваги ст. 552 ЦК України, відповідно до якої, сплата неустойки не звільняє боржника від виконання свого обов'язку у натурі та не позбавляє кредитора права на відшкодування збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням самого зобов'язання [1]. Також заходи відповідальності стосуються абсолютно всіх категорій правовідносин, у той час як засоби забезпечення зобов'язань лише до зобов'язальних.

Отже, засоби забезпечення виконання зобов'язань та заходи цивільно-правової відповідальності як засоби забезпечення виконання суб'єктивного цивільного обов'язку, хоч і вважаються спорідненими між собою інститутами, є різними за своїм характером та сутністю, що дає змогу їх визначити щодо забезпечення виконання суб'єктивного цивільного обов'язку як окремі інструменти, що передують настанню цивільної відповідальності та посідають місце серед інших забезпечувальних заходів.

Таким чином, засоби забезпечення виконання суб'єктивного цивільного обов'язку становлять широкий спектр забезпечувальних заходів, які за своїм призначенням спрямовані на стимулювання до виконання визначеного цивільного обов'язку як необхідного елементу досягнення бажаного правового результату та є важливими елементами, які самі по собі можуть спричинити певні правові наслідки, хоча і є тісно пов'язаними з основним цивільним правовідношенням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15/page11>.
2. Научно-практический комментарий Гражданского кодекса Украины : в 2-х томах / [Н.С. Кузнецова и др.]. – Т.2. – М. : Юриком Интер, 2013. – 831 с.
3. Цивільне право : [підручник] : у 2 т. / [В.І. Борисова (кер. авт. кол.), Л.М. Баранова, Т.І. Бєгова та ін.] ; за ред. В.І. Борисової, І.В. Спасько-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – Х. : Право, 2011. Т.2. 816 с.
4. Цивільне право України : [курс лекцій] / за ред. Р.Б. Шишки, В. А. Кройтора. – Т. І. – Х., 2008. – 680 с.
5. Пучковська І.Й. Щодо неможливості визнання неустойки видом забезпечення виконання зобов'язання / І.Й. Пучковська // Підприємництво, господарство і право. – 2011. – №12. – С. 26-30.
6. Иоффе О.С. Обязательственное право / О.С. Иоффе. – М. : Юрид. лит., 1975. – 880 с.